

Süli-Zakar István

Milleker Rezső (1887. április 17. – 1945. május 8.)

Ötven évvel ezelőtt 1945-ben halt meg a két világháború közötti — méltán zsinórmértéknek tekintett — *Debreceni Szemle* egyik alapítója–szerkesztője dr. Milleker Rezső, aki megteremtette a debreceni Földrajzi Intézetet, elindította — az egyetem alapításával egyidőben — az egyetemi szintű földrajzképzést, s nem mindennapi szervezőképességével megnyitotta az utat a földrajztudományi kutatások előtt a tiszántúli városban.

A történelmi Magyarország déli részén a Bánátban született Versecen, 1887. április 17-én egy katolikus sváb családban. Ez a messziről jött ember — csaknem véletlenül került Debrecenbe 1914. augusztus 31-én — meghatározó szerepet játszott a debreceni egyetem megszervezésében. Meggyőződésem, egyetemünk első három évtizedének történetét még főbb vonalaiban sem lehet megírni Milleker Rezső professzor tevékenységének mellőzésével. Ugyanakkor munkásságának elemzése megmutatja számunkra azt, milyen sokoldalú, sokat vállaló professzorokra volt szükség ahhoz, hogy megfogadjon és kiteljesedjen Debrecenben is az egyetemi szintű oktatás és kutatás. Tanulmányom megírásához — a szegényes írott források mellett — sikerült még néhány olyan idős földrajztanárt is meginterjúvolnom, akik személyesen ismerték, tanítványai voltak Milleker Rezső professzornak. Köszönöm segítségüket!

Milleker Rezső tudományos szervező és oktató tevékenysége

A kortársak szerint *dr. Milleker Rezső professzor* nem volt igazán tanári egyéniség, de saját bevallása szerint nem is készült tanárnak. A budapesti egyetem földrajz–természettudományi tanárjelöltje volt ugyan, de tanári szakvizsgát soha nem tett. Azt vallotta, hogy középiskolai tanárból nem lehet jó egyetemi professzor, mert a középiskolai tanár részletekbe temetkezésre, kicsinyeskedésre hajlamos. Mikor Debrecenben a frissen alakult egyetemen katedrára került, mindössze 27 éves volt, s igazából alig volt tanítási gyakorlata. A gyakorló évet Szegeden töltötte, utána negyed magával egy tudományos expedícióban vett részt Kis-Ázsiában. Ezt követően Göttingenben Wagner professzor mellett volt asszisztens, majd Czirbusz Géza hívta haza Budapestre vezető tanársegédjének. Valójában tehát egyik helyen sem nyílt alkalma rendszeres tanításra, így kellő gyakorlat nélkül került az új debreceni egyetemre.

A debreceni egyetem nehéz időben 1914-ben, az *első világháború második hónapjában* nyílt meg. A tanárok egy része a harctéren volt, hallgatók csak gyéren

jelentkeztek. Az egyetem ideiglenesnek szánt épületét, a Kollégiumot a katonaság kórháznak rendezte be, így a teológiai, a jogi és a bölcsészeti előadások számára itt csak két tanterem maradt, s a földrajz ki is szorult ebből az épületből. Egyetemünk első földrajzprofesszora, az első évben a református gimnázium új (Péterfia utcai) vetítógéppel is felszerelt földrajzi tantermében tartotta előadásait. Az első félévben három, a másodikban két hallgatója volt. Több tanszékhez, intézethez hasonlóan tehát a Földrajzi Tanszék is a semmiből kellett megszervezni. Az első évben sem könyvek, sem műszerek nem álltak még rendelkezésére. Azonban már az első évben megmutatkozott Milleker Rezső *jó szervezőképessége*. Már a második félév elejétől kezdve szépen gyarapodott az oktatási segédanyag a Földrajzi Tanszéken. Budapestről az első könyvszállítmányok, rajzeszközök, műszerek, nagy falitáblának is használható rajztábla ekkor érkeztek meg, s halmozódtak fel a professzor „hónapos” szobájában, alig hagyva helyet a lakás céljaira. A kötelező földrajzi gyakorlatokat azonban csak úgy lehetett megtartani, hogy a Fiú Felső Kereskedelmi Iskola földrajzi szertárát Márton Béla tanár úr átengedte a szükséges időre. Ott legalább a glóbuszgyakorlatokat elvégezheték a hallgatók.

Az 1915/16-os tanév elején az Országos Bírói és Ügyészi Egyesület a Piac utca 24. számú bérház III. emeletének a Kossuth utcára néző lakásait bérelte ki internátus számára. Ennek vezetésére Milleker professzort kérték fel, aki elérte, hogy az egyetem az Egyesülettől átvette a lakások egy részét az egyetemi menza és a Földrajzi Tanszék számára. A menza vezetője is Milleker lett. A tanszéknek így egy elő- és egy lakószoba jutott, s hamarosan elkészültek a szükséges bútorok a tanteremnek és könyvtárnak szánt lakószoba, valamint a műszertárnak berendezett előszoba számára. 1916-tól kezdve ebben az épületben voltak a földrajzi előadások és gyakorlatok. „Ebből a két szobából indult el az Intézet és jutott el a mai napig, amikor már tizenöt helyiségben szolgálja a földrajzoktatást és a tudományos kutatást. És ezt az eredményt elérte olyan idő alatt, amelyben a nyugodt fejlődést két vesztett világháború és a nyomukban járó két infláció nyomorúsága zavarta meg. De csak zavarta, nyugtalanította, megállítani nem tudta.” (Berényi D. 1954) 1917-ben a menza kiköltözött, a Földrajzi Tanszék pedig az épület baloldali szárnyába ment át. Ettől fogva a nagy előcsarnokon kívül igazgatói szobából, egy előadó (egyben könyvtárteremből), egy tanszék-személyzeti szobából és az altiszt lakásául szolgáló szobából állt az új intézet. 1932-ben, mikor a központi egyetem épülete elkészült, a Földrajzi Intézet is átköltözött a mai helyére.

A hallgatók száma az egyetem fennállásának második évében ugyan megnövekedett, de közülük egyre többnek katonának kellett bevonulnia. Az első években minden órát, minden adminisztratív munkát — lévén a Földrajzi Tanszék egyszemélyes intézmény — a professzornak kellett elvégeznie. A leltározásban, a professzort — amikor tanári munkája lefoglalta — szobaleánya segítette, ő látta el számokkal a könyveket és írta be azokat a katalógusba.

A Földrajzi Tanszék fejlődésében az 1918/19-es év — a forradalmak és az utána következő román megszállás — megtorpanást idézett elő. Tetézte a bajt, hogy a professzor, aki nyaralásra 1918-ban Erdélybe ment, a zavaros helyzet miatt ottrekedt. Az egyetem a román megszállás miatt Budapesttől csaknem egy évig el

volt vágva, ami természetesen az egész egyetem, így a tanszék működését is megbénította.

Milleker Rezsőnek már debreceni professzorsága első évében a Bihar-hegység felé fordult az érdeklődése. A hegység nagy változatosságával kiválóan alkalmas volt a földrajzszakos egyetemi hallgatók geomorfológiai tanulmányokba való bevezetésére. A professzor az órai oktatásnál sokkal többre tartotta a terepen végzett gyakorlatokat. 1915 júniusában a budapesti egyetem hét hallgatójával együtt tizenhatan járták be a révi cseppkőbarlangtól Belényesig, majd innen Vaskohig és Menyházáig a hegyvidéket. 1916-ban két kisebb kirándulást szervezett Vaskoh környékére. 1917-ben tizenkét hallgatójával Jádremete és Belényes vidékét járták be. 1918-ban megint csak kirándulást szervezett a Bihar-hegységbe. Ez alkalommal Biharpokola – Vaskoh – Nagyhalmágy – Gajnatető – Szkerisora – Rézbánya és Vaskoh volt az útirány.

A következő évi hallgatói kirándulást előkészíteni utazott ezt követően Erdélybe, amikor a megszálló román hatóságok őrizetbe vették és hosszabb ideig fogva tartották. Erdélyből való visszatérése, illetve a románok Debrecenből való kivonulása után csak 1920/21-ben indult meg újra a rendes munka a Földrajzi Tanszéken. Ebben az évben kezdődtek meg a rendszeres földrajzi gyakorlatok is, melyben már Márton Béla óraadóként segítette a professzort.

1921 júniusában egy hetes tanulmányutat vezetett Milleker Rezső professzor a Dunántúlra. Az út költségeinek egy részét a földrajzszakos hallgatóknak az Arany Bika szálloda nagytermében rendezett „műsoros estélyének” jövedelméből fedezték.

1921/22-ben Milleker a bölcsészeti kar dékánja lett, s elérte, hogy a Földrajzi Tanszéket *Földrajzi Intézetté* szervezhesse át. 1922-ben azonban egy újabb kisázsiai tanulmányúton szerzett maláriája ágynak döntötte, majd az egyik lábát amputálni kellett. Hosszú betegsége ellenére sem hagyta azonban abba intézet-szervező munkáját. Ennek eredményeként a könyvek már a harmadik évben sem fértek el az előadóterem szekrényeiben. Különösen az 1917-ben megvásárolt *Déchy Mór-könyvtár* hatalmas állománya tette szükségessé, hogy az előadóterem egész falát beborító állványt csináltasson az Intézet. A húszas-harmincas évek egyes hagyaték-vásárlásai és magánkönyvtárak megszerzése révén Milleker Rezső a debreceni földrajzi könyvtárat az ország legjelentősebb szakkönyvtárává fejlesztette.

Felmerült az a terv, hogy az Intézet a *saját nyomdájában* nyomassa ki kiadványait. Azt tervezte a professzor, hogy az erre vállalkozó hallgatók megtanulják a szedést (szeme előtt az egykori debreceni rézmetsző diákok példája lebegett), egy fizetett gépmester pedig azután kinyomtatná a könyveket. Milleker professzornak sikerült is egy kisebb nyomdát beszerezni. A hallgatók ugyan nem húzódtak a betűszedés megtanulásától, azonban a nyomdász szakszervezet kollektív szerződése értelmében a gépmester mellett más fizetett munkásokat is kellett volna alkalmazni. A nyomtatás ezzel úgy megdrágult, hogy ezt a terhet az Intézet már nem bírta elviselni. Ezt a nyomdát néhány év múlva Kenézy professzor megvette, s az orvoskarnak ajándékozta. Később ebből fejlődött ki a Debreceni Egyetemi nyomda.

Intézetvezetésének már az első éveiben megmutatkozott, hogy milyen irányban kívánja vezetni az intézmény kutatómunkáját. Ez az irányzat egy negyedszázadon át, Milleker professzor 1945-ben bekövetkezett haláláig megszabta az intézet munkáját, melyre egyrészt az volt a jellemző, hogy a földrajztudománynak az egyetemen kívül álló körökben is iparkodott híveket szerezni, a *népszerű földrajzi ismeretek* terjesztésével. Ugyanakkor szerkesztői, tudományszervezői munkájával támogatta tehetséges munkatársainak kutatómunkáját, akiknek tudományos eredményei nem egy esetben messze meghaladták az általa elért szintet.

A Földrajzi Tanszéken, majd 1922-től a *Földrajzi Intézetben* Milleker professzor kezdetben egyedül oktatott. Jó szervezőkészsége azonban az *oktatói kar* kiépítésén is hamarosan megmutatkozott. 1923-ban *Márton Béla* a gazdaságföldrajz, 1925-ben *Ecsedi István* Magyarország föld- és néprajza, 1926-ban *Hoffer András* az Ősföldrajz tárgyköréből nyert ius legendit, és kapcsolódott be a földrajzos hallgatók tanításába.

A Földrajzi Intézet munkatársai sorában találjuk 1925-től *Berényi Dénest* is, aki Milleker Rezső első „saját nevelésű” munkatársa volt, Berényi Dénes végzése után gyakornoki állást kapott, majd az 1927/28-as tanév első felétől pedig az Intézet tanársegédje lett. Ezt követően a díjas gyakornoki állást a budapesti egyetemen végzett *Mendöl Tibor*, a díjtalan gyakornokot pedig *Ignáczy Béla* töltötte be. A földrajzi gyakorlatokat Berényi és Mendöl vezették. Az 1929/30-as tanév második felében Ignáczy Béla gimnáziumi tanári állásba ment, a helyére *Noszky Jenő* került. Noszky azután, hogy 1932-ben a Földrajzi Intézet a mai helyére költözött, átment a Geológiai Tanszékre gyakornoknak, a helyét *Fehér Imre* és *Szűcs Sándor* díjtalan gyakornokok foglalták el. Őket 1935 szeptemberében *Kéry Menyhért* és *Szabó Gyula* váltották fel.

A munkatársak közül különösen *Berényi Dénesnek* és *Mendöl Tibornak* a tevékenysége hagyott mély nyomot az Intézet munkájában. Berényi Dénes érdeklődése már gyakornok korában a meteorológia felé fordult, s ezt az érdeklődést Milleker professzor támogatta, műszerigényes kutatómunkáját jelentősen elősegítette. Abban az időben nagyon fellendült a rádiókészülékek házi előállításai. A Földrajzi Intézetben is készítettek egy készüléket, s ezzel Berényi Dénes rendszeresen vette a külföldi meteorológiai állomások jelentéseit. A harmincas évek vége felé egy nemzetközi kimutatás a debreceni meteorológiai állomást a 20 legfontosabb állomás között sorolta fel.

A harmincas években Milleker munkatársaként a debreceni Földrajzi Intézetben dolgozva vált az ország legismertebb ember-földrajzosává–település-földrajzosává *Mendöl Tibor*. Mendöl tudományos munkájának legméltóbb elismerését 1940. második felében érte el, mikor a budapesti tudományegyetemre meghívták, s ott megalapíthatta az Emberföldrajzi Tanszéket. E tankörnek — írta Márton Béla — ő volt az első professzora hazánkban. Tanszékét 1941 év elején foglalta el.

Távozása éveken át pótolhatatlan veszteséget okozott az Intézetben. Az őt követő gyakornokok tudása még kiforratlan volt, tanítási gyakorlatuk nem volt még, s elég sűrűn váltogatták is egymást. Ezért az Intézet emberföldrajzi munkássága is alapos törést szenvedett.

Az Intézet bekapcsolódott Milleker professzor vezetésével a *falukutatók* mozgalmába is. A professzornak — mondhatjuk — szívügye volt ez a kutatási feladat. Még mint budapesti tanársegéd hívta fel a figyelmet a *szülőföld és a honismeret* nagy jelentőségére. A Tisza István Tudományos Társaság 1924. évi közgyűlésén is erről olvasott fel, s az ő kezdeményezésére alakult meg a Tisza István Tudományos Társaság *Honismertető Bizottsága*. Ezt a bizottságot ő szervezte meg, s elsősorban vidéki földrajztanárokat, s hallgatóit akarta a munkába bevonni. Főként ennek érdekében szervezte meg az egyetemi cserkészcsapatot is és vállalta el a parancsnokságot. Gondolt természetesen a helyben oktató tanítókra és más érdeklődőkre is. Az adatgyűjtés megkönnyítése érdekében *kérdőíveket* nyomtatott ki. E kérdések sokkal inkább földrajzi természetűek voltak, mint általában az akkoriban divatos falukutatók, amelyek művelőit elsősorban csak a falu társadalmi–szociális kérdései érdekelték. A kérdések a *falu lakóinak élete és a természet közötti összefüggést* igyekeztek feltárni. E kezdeményezésnek — bár szerény díjazást is kilátásba helyezett a gyűjtőknek — mindössze az lett az eredménye, hogy a tanári szakdolgozatok egy részénél a jelölt faluját ismertette, de a kérdőívek kérdéseit a dolgozatok írásakor hallgatói alig vették figyelembe. Csak két dolgozat készült a gyűjtőívek kérdései alapján: Szalánczi Károly: Néhány magyar földműves család élete számokban. (Honismertető Bizottság kiadványai. 24. füzet) és Vánca Lajos: Hajdúböszörmény néhány földműves családjának élete számokban. Szalánczi — aki aránylag későn szerzett középiskolai tanári oklevelet — dolgozata világosan megmutatja, hogy a kérdések olyan személyes tulajdonságokat, életpasztalokat kívántak meg a gyűjtőtől, amelyekkel a fiatalabb hallgatók még életkoruk miatt sem rendelkeztek. Az elkészülő falutanulmányok tulajdonképpen azért íródtak, mert a tanárjelöltnek ez a téma látszott a legkönnyebbnek. Mindamellét kár, hogy ezek a szakdolgozatok, s kérdőívek felhasználatlanul porosodtak a debreceni Egyetemi Könyvtár és a Földrajzi Intézet könyvespolcain, ugyanis soha senki sem nem színtetizálta az elkészült résztanulmányokat. Kellőképen megrostálva pedig igen értékes anyagot szolgáltathattak volna hazánk földrajzához (Márton B. 1954).

Milleker professzor a *földrajz népszerűsítésére* irányuló szervező munkája mellett természetesen nem feledkezett meg az intézet fő feladatáról, a hallgatók szakképzéséről sem. A professzor még amputált lábbal sem mondott le véglegesen a tanulmányutak szervezéséről. Az intézetnek kezdetben nem volt kirándulási kerete, s ezért oly módon segített hallgatóin a húszas években, hogy *társas kirándulást* szervezett a város közönsége számára, s az így nyert összegből pótolta hallgatóinak szerény hozzájárulását. Például egy harminc főből álló társaság útiránya: Debrecen – Budapest – Velence – Firenze – Bologna – Róma – Nápoly – Palermo – Catania – Taormina – Firenze – Budapest volt. Minthogy a professzor a húszas években még két mankóval járt, Hankiss János professzor volt a szervezésben a segítségére. (Később megfelelő protézis beszerzése után megtanult egyetlen bottal járni.)

1927-ben az *egyetemi cserkészcsapat* részére szervezett Ausztriába táborozást. A csapat tagjai főként geográfus tanárjelöltek voltak. 25-en indultak útnak és

táborszerűen éltek. Sok helyen maguk főztek, hol diákszállóban, hol szénapadlason húzták meg magukat. A teregyakorlat egyik tagja, Ignáczy Béla ezt írta az ekkor még mankóval járó tanáráról: „Látszott a professzor úron, hogy egyes helyeken minden megtekintésre érdemeset pontosan ismer. Az úton maga köré gyűjtött bennünket, s a hegyek, völgyek kialakulásáról beszélt, a geológiai alakulatokat alaposan ismertette. Órán sohasem lehetett annyit tanulni tőle, mint ezen a kiránduláson. A kirándulás alatt egy-két évi anyagot adott elő. Igazi professzor volt.”

Milleker professzor a harmincas évek közepétől egyre több *tudományos szervezési feladatot* vállalt. Az egyetemi sporttelepet már korábban is ő irányította, döntően az ő sikere, hogy megépítették itt a vasbeton lelátót. Ismeretterjesztő munkája terén Debrecen város idegenforgalmi hivatalával került kapcsolatba, előbb mint tanácsadó, később mint vezető, s ez az elfoglaltság az országos idegenforgalommal hozta kapcsolatba. Összeköttetéseit — hallgatói nagy örömeire — egy újabb ausztriai–olaszországi tanulmányút szervezésére használta fel. Ezt a külföldi teregyakorlatot 1938-ban vezette két tanártársával Berényi Dénessel és Mendöl Tiborral húsz hallgatójának. A tanulmányút minden résztvevője gépirással sokszorosított útmutatót és térképet kapott. Legtöbbször háti-zsákból érkeztek és egyszerű szállásokon, olykor szénapadlason háltak. Autóbuszon utaztak, de többször gyalogoltak is.

1941-ben mintegy húsz hallgatóját vitte el Erdélybe. Ezen az úton Gyergyószentmiklóst, a Gyilkos-tavat, a Békás-szorost, Tusnádót, a Szentanna-tavat, a torjai Büdös-barlangot, Sepsiszentgyörgyöt, Kovásznát, Kolozsvárt és Nagyváradot ismerték meg. Csikszentsimonban néprajzi–népességföldrajzi kutatásban is gyakorolták magukat. A 16 napos út mindössze 20–24 pengőbe került, de amint az egyik résztvevő elmondta, Kolozsvárt és Nagyváradot már csak úgy sikerült megnézniük, hogy a professzor a maga pénztárcájából pótolta a hiányzó összeget.

Milleker Rezső hallgatóival — Észak-Erdély visszakerülése után — elsősorban a *Szilágyság* magyarul részét tanulmányozta. A hallgatók úgyszólván egész évben készültek erre a kutatómunkára. Mintegy elődjét látjuk ebben az egyetemi hallgatók számára később rendszeresített nyári termelési gyakorlatoknak. Milleker irányítása mellett *Giday Kálmán* tanársegéd vezetésével tanulmányozták a Szilágyság népére vonatkozó irodalmat és a kutatások módszerét. Alaposan felkészülve utaztak ki 1942. nyarán 26-an és 1943-ban 5-en. Az 1942. évi falukutatás „főhadiszállás”-a Hadad vegyes lakosságú község volt. A 26 hallgató Hadadról kiindulva járta a környező községeket. Milleker csaknem az egész időt velük töltötte és irányította a munkát. A III. és IV. évesek önálló feladatokat kaptak, az I. és II. évesek pedig melléjük beosztva segítettek az anyaggyűjtésben. A két gyakornok: *Molnár Sándor* és *Nagy Lajos* Szilágycsehiben a járás székhelyén a kataszteri birtoktérképet másolták le. Milleker ugyanis a birtokmegoszlásnak nemzetiség szerint való tagozódását szándékozott feldolgozni.

1943-ban Krasznabéltek volt az adatgyűjtő munkát végző hallgatók központja. Költségeikre ekkor már pénzt kaptak, s ebből látták el magukat. Mindkét nyáron két-két hetet töltöttek el a helyszíni kutatással. A résztvevők elmondása

szerint feldolgozásra kerültek a következő témák: a Szilágyság benépesedése, földművelése, állattenyésztése, a különböző etnikumok babonái, gyógymódjai, a települések régészeti, művészeti emlékei, a táj geológiája, geomorfológiája. Milleker professzor színes felvételeinek diapozitív lemezei Földrajzi Intézetünk képgyűjteményét gyarapítják. A felvett szilágysági anyagot részben tanári szakvizsgai dolgozat, részben doktori értekezés formájában dolgozták fel Milleker Rezső tanítványai.

Az Intézet 1932. szeptemberében költözött az egyetem új központi épületébe, azaz a mai helyére. Az eredeti építési terv szerint az egész negyedik emelet a Földrajzi Intézetnek volt szánva. Ez esetben azonban a növénytannak, az állattannak, s a matematikai tanszéknek nem jutott volna hely, mert az épület tervezésekor ezek a tanszékek még nem voltak megszervezve. Ezért Milleker professzor a három tanszéknek engedte át az Intézetének szánt helyiségek felét és így az Intézet az épület IV. emeletének csak a baloldali szárnyát foglalta el.

Milleker professzor pozitív hatása munkatársainak pályáján mindenekelőtt abban jelentkezett, hogy biztos megélhetést biztosított számukra. A két világháború között a Bölcsész Karon úgyszólván egyedül neki sikerült elérnie, hogy folyamatosan gyakornokkal, tanársegéddel, sőt adjunktussal dolgozhatott, így a harmincas évek egzisztenciális körülményei között több fiatal kutató tudományos fejlődését tudta anyagilag támogatni (Szabó J. 1990).

Milleker professzor intézetvezetése mellett Berényi Dénes és Mendöl Tibor jelentősen előrehaladt a tudományos munkában. Berényi professzor a Meteorológiai Intézetet vezette. Sokáig egymaga, később egy kutatási segéderővel dolgozta fel a napi meteorológiai adatokat, s vizsgálta a tudományos összefüggéseket a növénytermesztés és az időjárás között. Mendöl Tibor városföldrajzi tanulmányokat folytatott és számos gyűjteményes munka számára írt földrajzi tanulmányokat. Mindketten munkatársai voltak Biharvármegye, Debrecen és Hajdúvármegye monográfiájának, amelyek a harmincas években jelentek meg. Mendöl Tibor a földrajzi gyakorlatok vezetésén kívül a könyvtárt kezelte, Berényi Dénes pedig az Intézet adminisztrálásával volt megbízva. Berényi Dénest 1935-től kezdve tb. adjunktusnak, Mendölt tb. tanársegédnek nevezeti ki, de Berényi Dénes részére hamarosan sikerült intézeti tanári állást megszerezni és Mendölt neveztethette ki fizetéstelen adjunktusnak. Berényi Dénes 1933-ban a Meteorológia és Mendöl Tibor 1937-ben az Emberföldrajz tárgyából nyert ius legendit, és így velük, meg az 1930-ban Tengerantából habilitált Leidenfrost Gyulával együtt az Intézetben előadó magántanárok száma immár hétre emelkedett. Közülük Márton Béla 1933-ban a címzetes rendkívüli tanári címet is elnyerte (Márton B. 1954). Személyi állományát tekintve tehát a harmincas évek végére a Földrajzi Intézet a Tisza István Egyetem egyik legerősebb egysége lett.

1925/26-ban hirdette meg Milleker *Bevezetés a stratigrafiába* és *Bevezetés a kőzettanba* c. előadásokat azzal a céllal, hogy bebizonyítsa, mennyire szüksége van a debreceni egyetemnek a törvényben egyébként biztosított, de mind ez ideig még meg nem szervezett természettudományi karra. Az előadásokra jelentkező hallgatók nagy száma annyira igazolta a professzort, hogy a második félévben már

az állat- és növénytani, geológiai és matematikai előadásokról kellett gondoskodnia az egyetem tanácsának. Minthogy ezentúl a földrajz-történelem szakon kívül földrajz-termeszetrjz szakból is lehetett tanári oklevelet szerezni, megnövekedett a földrajzszakos hallgatók száma is, emellett a rokontudományok fejlődése révén szakképzettségük színvonala is emelkedett.

A folyóirattár állományát Milleker Rezső jól szervezett cserekapcsolatokkal minimális anyagi ráfordítással jelentősen növelte. A magyar földrajzi folyóiratokon kívül kezdettől fogva az ismertebb német, francia, angol, amerikai, olasz és finn folyóiratok is rendelkezésére álltak a hallgatóknak. Az állomány szaporítását célozták az Intézet Közleményei is, amelyek 1936 óta jelentek meg. Ezért járult hozzá az Intézet bizonyos összeggel a Tisia folyóirat kiadáshoz is. A cserepéldányok útján úgy megszorodott a folyóirat-állomány, hogy az 1932-ben elhelyezett könyvvállványok helyett beépített szekrényfalat kellett kialakítani. A folyóirattárba kerültek a vetítésre szánt diapozitívok és az áruismereti gyűjtemény is. Az új épületben helyet foglaló Intézet éppen olyan „mutató” volt mint maga az egész épület (Márton B. 1954). Dolgoztak is benne mesterek még évekig.

A hallgatói pályamunkák, szak- és doktori dolgozatok tárgyának sokfélesége azért érdemel figyelmet, mert Milleker professzornak a tudományos munkáról vallott igen erős szabadelvű felfogását tanúsítja. Amiként előadásaiban sem kötötte magát mindig szorosan megadott témáihoz, s gondoltainak szabad szárnyalást engedett, úgy nem kényszerítette sem munkatársait, sem hallgatóit egy-egy szűkebb témával való foglalkozásra. A földrajzi pályatétel éveken át: Szabadon választott tétel Magyarország földrajzából. „Ki-ki foglalkozzon azzal a témával, amihez kedve van” — vélte a professzor. Az intézet két oszlopa Berényi és Mendöl — mint láttuk — élt is a szabadsággal, s jelentős tudományos sikereket ért el, de a fiatalabb munkatársaknak, s a hallgatóknak bizonyára hiányzott a határozottabb témavezetés.

Berényi Dénes intézeti munkája Milleker Rezső egyéb megbízatásai miatt egyre fontosabb lett. Milleker professzort mindjobban lekötötte az idegenforgalom iránti érdeklődése, a negyvenes években pedig már a családi ügyek is egyre inkább Budapesthez kötötték. De még ekkor sem szűnt meg az Intézet fejlesztésén dolgozni. Ez időben került igazgatása alá a már több év óta gazdátlan Csillagászati Intézetet és ő vetette meg az alapját a rövidéletű debreceni Földrenghésjelző és Kutató Intézetnek is.

A csillagda megteremtése Wodetzky Józsefnek, az egyetem fizikai tanárának az érdeme. Az ő összekötése révén jutott az egyetem az ógyallai műszerekből egy 50 cm-es reflektorhoz, melynek részére Debrecen város megépítette az egyetem nagyerdei telepén a csillagdat. Az épület üresen állt még akkor is, amikor Wodetzky Budapestre távozott. A távcső mozgó szerkezete már korábban javítás végett Németországba került, de ott elveszett. A gazdátlanul maradt épületet és a műszereket az egyetem Milleker professzor gondjaira bízta, aki rögtön hozzáfogott a Csillagászati Intézet megszervezéséhez (1943). A kupolában demonstrációs célokra felállította a nagy távcső reflektorát (Márton B. 1954).

A Földrengésjelző és Kutató Intézet számára a hely már az egyetem központi épületének tervezésekor elő volt készítve. Az alagsorban két helyiséget jelöltek ki számára és beépítették azt a betontömböt is, amelyre a készüléknek kerülnie kellett. A készüléket, mely Ungvárról került ide csak 1942-ben állította fel Simon Béla, az Országos Szeizmológiai Intézet igazgatója. Végül csak tanítási célra felelt meg, de ezt a rendeltetését sem teljesítette sokáig, mert 1944-ben teljesen megsemmisült.

A mai egyetemi oktatónak szinte elképzelhetetlen, hogyan vállalhatott el Milleker professzor annyi tisztséget, s funkciót, s főleg azt lehet nehezen elképzelni, hogyan tudta vállalásait teljesíteni? Egyetemünk évkönyveiben hosszan lehet olvasni tisztségeit (sok esetben nem is az övé a leghosszabb felsorolás), s ezek jelentős része is tanévenként változott. Példaként csupán két évkönyvből idézem föl Milleker Rezső professzor tisztségeit:

a) 1935/36-os tanévnél: „Dr. Milleker Rezső bölcsészdoctor, a földrajz nyilvános rendes tanára, a budapesti tudományegyetem Földrajzi Intézetének volt I. tanársegéde, a debreceni m. kir. Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság tagja, a debreceni Középiskolai Tanárképzőintézet igazgatótanácsának tagja, a debreceni egyetem Földrajzi és Meteorológiai Intézetének igazgatója, az Országos Természettudományi Tanács tagja, a Magyar Földrajzi Társaság tiszteletbeli tagja és alelnöke, a Tisza István Tudományos Társaság III. osztályának alelnöke, a Tisza István Tudományos Társaság Honismertető Bizottságának elnöke, a Magyar Néprajzi Társaság választmányi tagja, a "Debreceni Szemle" társszerkesztője, Tisza István Tudományos Társaság Honismertető Közleményeinek szerkesztője, a "Földgömb" népszerű tudományos folyóirat alapítója, a Népszerű Főiskolai Tanfolyam rendezőbizottságának tagja, Debrecen sz. kir. város Idegenforgalmi Bizottságának elnöke, a róm. kath. egyházközség egyháztanácsának tagja, a Szent Erzsébet egyesület igazgatója, a Szent László Internátus felügyelője, a Debreceni Rotary Club elnöke, a Debreceni Fotoclub elnöke, az Országos Testnevelési Tanács tagja, a Magyar Főiskolai Sportegyletek Egyesülete Tanári Szenátusának alelnöke, a Magyar Turista Egyesület debreceni szakosztályának díszelnöke, a debreceni egyetem testnevelési tanácsi megbízottja, a Debreceni Egyetemi Athletikai Club tanárelnöke, a Magyar Athletikai Szövetség társelnöke és Keleti Kerületének elnöke, a Békéssy Béla Vívó Club alelnöke, a Magyar Úszószövetség Keleti Területének társelnöke, a bölcsész-, a nyelv- és történettudományi kar 1921/22., 1930/31., 1931/32. és 1932/33. tanévi dékánja, 1922/23., 1928/29. tanévi prodékánja. Egyetemi nyilvános rendes tanárrá 1918. április 3-án nevezett ki.”

b) 1941/42-es tanév: „Dr. Milleker Rezső bölcsészdoctor, a földrajz nyilvános rendes tanára, a debreceni egyetem Földrajzi Intézetének igazgatója, a debreceni egyetem Meteorológiai Intézetének igazgatója, a budapesti tudományegyetem Földrajzi Intézetének volt I. tanársegéde, a debreceni m. kir. Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság tagja, a debreceni Középiskolai Tanárképzőintézet

igazgatótanácsának tagja, a Természetvédelmi Tanács tagja, az Országos Természettudományi Tanács tagja, a Magyar Földrajzi Társaság tiszteletbeli tagja és alelnöke, a Tisza István Tudományos Társaság III. osztályának alelnöke, a Magyar Néprajzi Társaság választmányi tagja, a német Sasrend I. osztályának és az olasz Koronarend parancsnoki keresztjének tulajdonosa, a "Debreceni Szemle" társszerkesztője, a "Földgömb" népszerű tudományos folyóirat alapítója, a "Magyar Lélek" folyóirat kiadója, a Népszerű Főiskolai Tanfolyam rendezőbizottságának tagja, az Országos Idegenforgalmi Tanács tagja, Debrecen sz. kir. város Idegenforgalmi Bizottságának elnöke, a Csokonai-kör örökös tagja, a Magyar Turista Egyesület debreceni szakosztályának díszelnöke, a debreceni egyetem testnevelési vezetője, a bölcsész-, a nyelv- és történettudományi kar 1921/22., 1930/31., 1931/32. és 1932/33. tanévi dékánja, 1922/23., 1928/29. tanévi prodékánja.”

Egyetemi közéleti tevékenységének máig ható és kiemelkedő fontos mozzanata volt az ország legelső és legrégebb nyári egyetemének megszervezésében való részvétele. A magyar nyelv és kultúra megismertetésében nemzetközileg is híressé vált intézmény első igazgatója Milleker Rezső volt.

A Debreceni Nyári Egyetemet külföldi példák alapján indították el. A debreceni alapítók közül Milleker Rezső említette egy helyen, hogy ő Dijonban vett részt 1906-ban ilyen nyári tanfolyamon (Némedi L. 1988). A nyári egyetem ötletének megszületéséről egyébként az olvasható, hogy „1927 tavaszán a debreceni egyetem három professzora: Milleker Rezső, Tankó Béla és Hankiss János azt a kérdést vetik fel baráti megbeszéléseiken... nem volna e tanácsos a nyári tanfolyamok ismert és sokszor élvezett vonzóerejét valamely formában Magyarországra megismertetésére, s az európai nemzetek ifjúságát összeforrasztó, kulturális közlekedésre felhasználni.” (Némedi L. 1988). Felvetésük nyomán a debreceni egyetem bölcsészettudományi kara 1927. május 9-i rendkívüli ülésén e három professzort bízta meg az általuk javasolt tanfolyam megszervezésével.

Hankiss János a Debreceni Nyári Egyetem másik „apostola” maga írja azt, hogy: „A helyes tradíció megteremtésének érdeme kétségtől a két első évfolyam vezetőjéé, Milleker Rezsőé, aki a maga szellemét és kedélyét ültette el az akkor még nagyon sovány talajba. Ő volt, aki a három alapító közül először vállalkozott a kísérlet megindítására.” (Hankiss J. 1937).

Hankiss János professzor nem emlékezett pontosan az egy évtizeddel korábban történetekre: 1927-ben valóban Milleker Rezső volt az igazgató, de 1928-ban — a második évben — már ő vette át az igazgatást. De 1929-ben ismét Milleker Rezső az igazgató.

1929-ben a nyári egyetem már harminchárom magyart vonzott a szomszéd államokból Debrecenbe, s a külföldiek száma is ötvennégyre emelkedett. A Debrecen c. napilap A Debreceni Nyári Egyetem iránt egyre nagyobb az érdeklődés című cikkében önkritikusan beismerte, hogy fejet hajtának a két éve még gúnyosan mosolygók: „Ma már világszerte beszélnek erről a vállalkozásról..., mely egyike lesz Magyarországon olyan intézményének, melynek hivatása értékben szinte kifejezhetetlen”.

Milleker Rezső 1927 és 1929 után még 1938-ban, 1940-ben, 1941-ben és 1943-ban vállalta el a Debreceni Nyári Egyetem igazgatását. A második világháború előtti időszakban — Hankiss János mellett — kétségkívül Milleker Rezső tett legtöbbet ezért az intézményért. „A tanfolyamot ténylegesen vezető Milleker Rezső és Hankiss János jó szervezők voltak, világlátott emberek, több nyelven beszéltek... Jól tudták, hogy a hátrányokat gondos tervezéssel, szervezéssel, modern eszközökkel folytatott hírveréssel és az adottságoknak megfelelő jó színvonallal kell ellensúlyozni.” (Némedi L. 1988).

Súlyosbodó betegsége és családi problémái miatt Milleker professzor 1943-ban Budapestre költözött és az 1943/44-es tanévben már csak előadásaira utazott Debrecenbe. A sok munka, s az izgalom — a fél lába miatt különben is erősen próbára tett — szívét még jobban megviselték. Ezért nem vállalta a rektorságra való jelölését sem, hanem a tanév végén egy évi szabadságra készült. E szabadságra azonban súlyosbodó betegsége miatt hamarabb került sor. 1944 március végén a húsvéti szünetet megelőző héten már nem tartotta meg előadásait. Az órák ellátására a félév végéig Márton Bélát, az intézet gondozásával Berényi Dénest bízta meg. A húsvéti szünet után megszűntek az egyetemi előadások. A német katonaság megszállta az országot és a debreceni német katonai parancsnokság az egyetem központi épületébe költözött. Ettől kezdve már csak az intézet alkalmazottai járhattak be, ha ugyan nem vonultak be katonának, vagy nem rekedtek vidéki otthonukba.

A harcok alatt és után Berényi professzor viselte gondját az Intézetnek. Munkájára a meteorológiai jelentések miatt a németeknek, de később az orosz parancsnokságnak is szüksége volt. Ez nagy szerencse volt a Földrajzi Intézetre nézve, mert állandóan ott tartózkodván meg tudta menteni az intézet vagyont (Márton B. 1954).

1945 elején az egyetem feléledt háborús aléltóságából, s az itt maradt professzorok megkezdték az előadásokat. Milleker azonban már nem jutott vissza Debrecenbe. Ebben a zavaros front utáni időben, az utazás igazi megpróbáltatás volt még az ép, egészséges embernek is. 1945. május 8-án Budapesten tisztázatlan körülmények között meghalt. Egyesek azt beszélték, hogy az ostrom után éhen halt, mások arról beszéltek, hogy fosztogató ukrán katonák gyilkolták meg, ismét mások azt a hírt hozták, hogy felesége nyomdájának munkásaival való civakodás közben érte a halál.

Milleker professzor utódjának, Kádár Lászlónak a helyzete kinevezésekor viszonylag kedvező volt. Kész, szépen berendezett Intézetet örökölt és lényegében „csak” a munkát kellett megindítania. A könyvtár és folyóirattár sértetlenül vészték át a háborút, a tanterem, a rajzterem sem sokat károsodott. A műszerek egy része elpusztult ugyan, de a megmaradtak is komoly értéket képviseltek. Az Intézet oktatói gárdáját azonban elsodorta a háború, s a hallgatók is nehezen gyülekeztek. Kádár professzor nem örökölhette meg Milleker Rezső munkatársi gárdáját, ezt neki kellett az elkövetkezendő években megszerveznie, kinevelnie.

Milleker Rezső szerkesztői munkássága

Amennyire érintőleges tevékenység volt Milleker Rezső számára a szisztematikus kutatómunka, annyira aktívan kapcsolódott be a földrajzi kutatások eredményeinek publikálásába. Kiváló szervező-szerkesztő, sőt vállalkozó adottságai voltak. Földrajzi kiadványok sorát alapította, és jórészt szerkesztette. Közöttük számos igen sikeresnek bizonyult (Szabó J. 1990).

Milleker professzor úgy vélte, hogy a magyar földrajzi irodalomból hiányoznak a közérdeklődésre számot tartó gyűjteményes földrajzi munkák, másrészt az első világháború és a békekötések is a földrajz felé terelték az olvasók figyelmét. Ezt az érezhető hiányt akarta pótolni Milleker professzor, mikor a húszas évek közepe táján amikor a *Gaea* szerkesztésére vállalkozott. A sorozatot a Föld, s az élet könyveinek nevezte, s amint az alcíme is jelezte, elsősorban a földrajztanárokat és tanárjelölteket kívánta olcsó szakkönyvekkel ellátni. Minden jel arra mutatott, hogy a vállalkozás beválik. A könyvecskék kelendők voltak, hiszen alapvizsgai anyagot tartalmaztak, a földrajztanítás módszertanára pedig a tanítóképzésnek is szüksége volt, ezért több intézetben tankönyvként alkalmazták. A kiadó azonban a kezdeti sikerek ellenére — a gazdasági válság kirobbanásakor — a sorozat további kiadásától elállt.

Sokkal sikeresebb volt az 1930-ban megindított *Földgömb* c. havi folyóirat. Ennek az volt a célja, hogy lehetőség szerint az aktuális földrajzi eseményeket, országokat, tájakat népszerűen ismeresse a nagyközönséggel. Ez a folyóirat a Földrajzi Intézet kiadásában és Milleker Rezső szerkesztésében indult meg, s nagy ügynöki gárda dolgozott az elterjesztésében. Az az olvasó, aki a *Földgömb*-re előfizetett, egyúttal a Földrajzi Társaság tagja is lett. Ennek az lett a következménye, hogy az első évben a Földrajzi Társaság tagjainak száma 739-ről 8519-re nőtt. Anyagi problémák miatt azonban a *Földgömb*-öt 1932-ben meg kellett volna szüntetni, de a Magyar Földrajzi Társaság átvette a kiadást, s a szerkesztést Kéz Andorra bízta. Így a folyóirat megmaradt és 1944 végéig kedvelt és színvonalas olvasmánya volt a földrajz iránt érdeklődőknek.

1923-ban az egyetem tanárai megalakították a Tisza István Tudományos Társaságot, amely céljául tűzte ki a Tiszántúl tudományos kutatását. Természetesen az Intézet is bekapcsolódott ebbe a munkába. Milleker professzor kezdeményezésére megalakult a *Társaság Honismertető Bizottsága*, valamint az ennek keretében dolgozó Nyírségkutató Bizottság. A Honismertető Bizottságban Milleker professzor szervezte és irányította a kutatómunkát. A bizottság kiadványainak megjelenését a debreceni gazdák (akik évi 9 vagon búzát ajánlottak fel) és Szabolcs vármegye anyagi támogatása tette lehetővé. A Nyírségkutató Bizottság kiadványain kívül a többi dolgozat általában az Alföld peremét alkotó hegyvidéket tárgyalta, mert ez volt Milleker nézete, hogy az Alföldet nem ismerhetjük meg addig, míg a keretét nem ismerjük. A Honismertető Bizottság kiadványai 32 füzetben jelentek meg. A szerzők hézagpótló és értékes munkát végeztek.

Milleker professzor a Honismertető Bizottság füzetein kívül *A magyar föld és népe* c. sorozatot is útnak indította. E sorozatból 3 füzet látott napvilágot (Kiss

Lajos: *Régi népdalok*, Győrffy István: *A szilaj pásztorok*, Győrffy István: *Takarás és nyomtatás az Alföldön*), de 1931-ben a gazdasági válság miatt a felajánlott adományok elmaradtak, s a Honismertető Bizottság kénytelen volt ezt a sorozatot is megszüntetni.

1935-ben megalakult a Tisza István Tudományos Társaság matematikai–természettudományi osztálya. Ebbe az osztályba kerültek a társaság geográfus tagjai is. A szakosztály magába olvasztotta a Honismertető Bizottságot, s Debrecen, az Alföld, az Alföldet környező tájak kutatásainak eredményeit tartalmazó dolgozatok ettől kezdve a szakosztály folyóiratában, a *Tisia*-ban láttak napvilágot. A folyóirat *hét kötete* természetesen nemcsak geográfiai, hanem állat- és növény-tani meg geológiai tárgyú dolgozatok gyűjteménye is lett, annak megfelelően, hogy ez a négy intézet adta össze a kiadáshoz szükséges összeget. A csereként küldött külföldi folyóiratok hozták meg az eredményt a kiadásra fordított áldozatokért. 1941-ben azonban a Szakosztály válságos helyzetbe került. A kormány ugyanis egyetemünk természettudományi professzorait a kolozsvári és a szegedi egyetemre helyezte át ill. oda nevezte ki. A szakosztály ugyan tovább működött, a *Tisia* azonban megszűnt. A földrajzi dolgozatok 1936 után az Intézet önálló kiadványsorozatában jelentek meg, *Közlemények* címen.

Az Intézeti *Közlemények*ben megjelenő dolgozatok java része kezdetben doktori értekezés volt, de akadt köztük egyéb tudományos munka is. 1943-ig tizenöt dolgozat jelent meg. A *Közlemények a Debreceni Tudományegyetem Földrajzi Intézetéből* Milleker Rezső legmaradandóbb szerkesztői alapításának bizonyult, hiszen e sorozatban a mai napig összesen 186 publikáció jelent meg.

A két világháború között megjelenő *Debreceni Szemle* különleges helyet foglalt el Debrecen kulturális életében, ahogyan ezt egy 1993-ban készült válogatás preambulumban is olvashatjuk: „Több periodika viselte már ezt a nevet, de mi most csak egyre gondoltunk példaként, ideálként, az 1927 és 1944 között megjelent tudományos folyóiratra. Miért erre? Mert célja volt — Magoss György polgármester szavaival — bekapcsolódni a nemzetépítő munkába, hordani a követ a magyar nemzeti műveltség nagynak, szépnek elgondolt templomához. Azért tekintjük példának a Milleker–Hankiss-féle folyóiratot, mert képes volt arra, hogy Debrecen is a kor európai tudományosságának szintjén legyen jelen a magyar és az egyetemes szellemi életben. Megvalósította azt a teljességigényt, amely a társadalom- és a természettudományokat azonos értékűnek tekintve igyekezett azokat a magyar értelmiség világképébe beépíteni. És példa lehet azért is, mert képes volt itt Debrecenben olyan műhelyt teremteni, amely idekötött jelentős részt az ország szellemi erőiből, ugyanakkor mégis Debrecen valódi értékeit mutatta fel, mint a magyar szellem és kultúra építőköveit” (Hevessy J. 1993).

Az 1927-ben induló folyóirat már induláskor magas tudományos színvonalat vállalt. Beköszöntőjükben a szerkesztők — Hankiss János és Milleker Rezső — megfogadták:

„A tudományos élet minden ágának minden friss hajtását bemutatni a magyar olvasónak: ez a *Debreceni Szemle* célja. Közönséget akar nevelni, amely számára a Tudás nemcsak hatalom, hanem lelkiszükséglet, mindennapi kenyér.

Hasábjain a legkiválóbb magyar és külföldi tudósok találkoznak a magyar közönséggel. A *Debreceni Szemle* az első magyar egyetemesen tudományos revue.

A *Debreceni Szemle* páratlan hónapokban szellemtudományi, páros hónapokban természettudományi számot ad. Különös gondot fordít Debrecen és Kelet-magyarország ismeretlen kulturális kincseinek feltárására, amelyek nemcsak az egész magyarság, hanem a külföld tudományos közvéleményét is érdekelhetik. Nyíregyháza, Sárospatak, Miskolc, Szolnok, a hajdú-városok, s sok más város nagyszerű történeti, művészeti, könyvészeti értékeit külön számokban teszi hozzáférhetővé minden művelt ember számára.

A *Debreceni Szemle* nem reprodukál, nem közvetít, hanem alkot és irányít. Minden tudományágra nézve van saját programja, friss reformterve. Figyelő- és szemleirovatai mellett egész csomó, a jövőben egyre szaporodó eredeti rovat lesz bizonyossága sokirányú kezdeményezésének.

A *Debreceni Szemle* szerkesztői: *Hankiss János* (szellemtudományi sorozat) és *Milleker Rezső* (természettudományi sorozat)."

A *Debreceni Szemle* szerkesztői és szerzői a két világháború között csaknem két évtizeden keresztül betartották ígéretüket, s utolsó számukban 1944-ben öntudatosan írhatták: „A *Debreceni Szemle* az 1925 táján nagy számban megindult magyar folyóiratok közül az egyetlen, amely ma is él s teljes erővel dolgozik. Éppen ezért megérdemli és kéri mindazok támogatását, akik a magyar műveltséget ezekben a nehéz időkben kincsnek és fegyvernek tekintik.”

A háború azonban nem kegyelmezett e valóban kiemelkedő színvonalú „első egyetemes tudományos revue”-nek sem. Mái élő hatását mi sem bizonyítja jobban, mint hogy napjainkban már másodízben kísérli meg feltámasztani a debreceni értelmiség ezt a folyóiratot.

Milleker Rezső szakírói tevékenysége

Többen úgy látják kedvezőtlen volt Milleker Rezső szempontjából az, hogy túl fiatalon jutott katedrához. Valójában még arra sem volt alkalma és ideje, hogy elmélyedjen a földrajztudomány alapjainak tanulmányozásában. Órakiírásaiból, elindított kutatásaiból kitűnik, hogy professzorsága végéig kereste helyét a magyar földrajztudományban, s működésének három évtizedében nem tudta eldönteni azt, hogy a földrajztudomány melyik ágának legyen a művelője. Azt tapasztalta, hogy bármelyik rész tudományba akart elmélyedni, mindig más tudomány munkaterületére kalandozott el. Betegsége alatt tudatosult benne, hogy a földrajz szintetikus tudomány, de ezt a sajátos földrajzi nézőpontot későbbi próbálkozásaiban sem tudta következetesen képviselni.

Milleker Rezső tulajdonképpen *geomorfológusnak* készült, s budapesti professzora Lóczy Lajos tudományos hatása alatt állt. Neki számolt be lelkesen Kis-Ázsiában, s a Bihar-hegységben végzett megfigyeléseiről és tőle várta — hiába — a kutatást vizsgálódásai folytatására. És amiként nagynevű professzora nem a katear. hanem a tanulmányi kirándulásokon, terepgyakorlatokon tartotta leg-

tanulságosabb előadásait, úgy Milleker Rezső szintén a tanulmányutakon nyújtotta a legtöbbet tanítványainak. Első kirándulásai azonban azt árulták el, hogy a felszínalakulatok magyarázásához nincs meg a kellő gyakorlata. Ha nem vesztí el az egyik lábát, ezt a hiányt bizonyára hamarosan pótolhatta volna, hiszen szerette és nagyon is élvezte a terepbejárásokat, a túrákat. A bizonytalanság érzete, amely a geográfia feladatát illetően kínozza, elhálványulva ugyan de pályája végéig megmaradt benne. Ez a magyarázata annak a szabadelvű felfogásnak, amiről előadásai, hallgatóinak minden irányban megoszló dolgozatai tanúskodnak. Egyben ez az oka annak is, hogy nagyobb terjedelmű dolgozatot, önálló munkát nem készített. És valószínű ezért fordult a tudományos kutatások helyett inkább az *ismeretterjesztés* felé.

Kisázsiai utazásai alapján, melyek során különösen a Kónyai-medence vidékét járta, elindulhatott volna tudományos pályán. Sajnos néhány levelén, ismeretterjesztő előadásán és fotogrammetriai felvételén kívül érdemleges tudományos összefoglalást nem készített. A kisázsiai levelei egy jó szemű, a földrajz-néprajz iránt érdeklődő fiatal utazó tapasztalatait ecsetelik, de nem tekinthetők tudományos értékű alkotásoknak.

Szegedi gyakorló éve során állította össze *A vulkanizmus teóriái* c. önálló kötetét, melynek legfőbb értéke a tudománytörténeti áttekintés, hiszen kora elméleteihez — tapasztalatok híján — nem is tehetett érdemi kiegészítéseket (Szabó J. 1990). Egyébként is az igen megterhelő fizikai földrajzi terepvizsgálatokról lábamputánca miatt eleve le kellett mondania.

Szakirodalmi munkásságának legterjedelmesebb részét a több tucatra tehető *ismeretterjesztő* cikke jelenti. Gyakori témája volt ezen belül a *honismeret* kérdése, mely végigkíséri egész munkásságát (1915, 1925, 1928, 1936). A honismeret fontosságát, annak nagy nevelő hatását hangsúlyozó szellemes fejtegetéseinek helyességét kár lenne vitatni, de ezek a gondolatok a földrajzban a XX. század első felében már nem számított igazán újdonságnak, és semmiképpen sem jelentették a tudományos haladás fő sodorvonalát (Szabó J. 1990).

A honismerethez kapcsolódva számos *népművelői írása* jelent meg, s ebből a témából több rádióelőadást is tartott. Ezek a művek az emberek szemléletmód változtatásában korunkban igen jelentős szerepet tölthettek be, s tükröződik bennük Milleker Rezső elkötelezett magyarsága, illetve hazaszeretete. Legtöbbjükben a mai napig érvényes megállapításokat fogalmazott meg.

A debreceni egyetem alapításának körülményei magyarázzák, hogy Milleker professzor komoly fajsúlyú tudományos előzmény nélkül lehetett itt egyetemi tanár. Úgy jutott katedrához 1914-ben, hogy összesen 11 publikációt tudott felmutatni, azok közül hét csupán rövid ismertetés volt. Betegsége miatt kényszerült elválni a fizikai földrajztól, s ezzel magyarázható, hogy legjelentősebb írásai az *ember- és politikai földrajz* terén jelentek meg. Ilyenek például a *Quo vadis Europa?*, amelyben a világ népesedési problémáit, s az európai gyarmatosítás — Európára nézve is — kedvezőtlen következményeit tárgyalja. A cikk megírásakor Európában már a *második világháború* pusztított, s cikkéből a háborúellenesség, s mély humanizmus árad:

„Merre rohan az emberiség? Hová fut céltalannak látszó tévelygésében? Mire vezet a végtelen szétesettség? Mire vezet a sok önös érdeknek külön, más kárán való érvényesítése? Merre vezet az emberiségnek önmagától való eltávolodása, ezer jelszavas önámítása?”

Új rend, új irány, új emberek kellene! Nem rombolva, nem felborítva mindent, ami eddig volt, hanem az eddigin továbbépítve. Az ember szinte oda akarna állni a történelem elé, és kérdezni ettől az emberiségtől: quo vadis? Hová vezet az az út, amelyen addig jártak? Nem fél senki attól, hogy az enyészetbe vezet? Hiszen nem vezethet máshová! Ember ember ellen küzd, állam állam ellen, népcsoport népcsoport ellen! És újból és újból támadnak nemcsak a megmerevített határok, amelyeket mesterséges módon mind áthatolhatatlanabbá tesznek, hanem eszmei határok is, amelyek az emberi csoportokat szétválasztják.

Európát meg lehet még menteni talán, de ehhez le kellene bontani a határokat, le kellene bontani sok minden mást és csak egy célnak szabadna elsősorban az emberiség szeme előtt lebegni: ez pedig az emberiség kultúrájának a megmentése és az emberiség jóléte. Kell jönni egy holnapnak, amikor mindezeknek a kérdéseknek a megtartásával az emberiség jövő jóléte kell, hogy megszabja az irányt. Ennek szolgálatában kell, hogy álljanak az emberek, hogy átkot ne szórjon az utókor rövidlátásukért és önös politikájukért, amelyet elködösítenek farizeus frázisok tömegével.”

Milleker Rezső kétségtelenül leggondolatgazdagabb műve a Debreceni Szemlében 1939-ben megjelent *A székely tizek* c. írása, mely valójában a néprajz határterületén mozgó, a székelységgel foglalkozó településföldrajzi, illetve népeség- és településtörténeti tanulmány. Az írásból széleskörű szakirodalmi tájékozottság tükröződik, bár a tematikai eklektikusság ennek a műnek is ad némi felszínes jelleget (Szabó J. 1990).

A fő témakör mellett a cikkben ismételten hangot ad kétségeinek a *földrajz-tudományt* illetően, s itt is taglalta a honismeret szükségességét: „A magyar földrajz évek óta ide-oda tántorogva járja a maga útját anélkül, hogy a helyes fejlődés irányát megtalálná. Ha visszanezünk, a magyar földrajznak a legnagyobb hibája az, hogy nincsen iskolája. Voltak ugyan földrajztudósaink, de iskolát nem teremtettek. Voltak nálunk kiváló elmék, akik magukban égtek, messze földekre világítottak, de gyújtani nem gyújtottak újabb lángokat. Valahogy árva és tekintélyvesztett tudomány lett a földrajzból. Mily különös visszagondolni a háború előtti évtizedek folyamán azokra a fényes estélyekre, amelyeket a Földrajzi Társaság keretén belül külföldi és belföldi előadások kapcsán láthatott az ember! És mindez elmúlt.”

A *honismereti* munkája kezdetéről így írt: „Még 1912-ben boldogult mesterem, dr. Lóczy Lajos megbízásából írtam cikket a honismeretről, amely még teljes egészében áll ma is. Akkoriban hárman: szeretett mesterem, gróf Teleki Pál és én igyekeztem gróf Tisza István lapjában, a Figyelőben egy kis tájékoztatót adni a modern földrajz feladatairól. Azóta az idő változott és a háború után újra feltűnt a gondolat, a honismeret szükségessége”.

A tanulmányból érződik, hogy Milleker Rezső *széleskörű adatgyűjtő tevékenységet* folytatott a székelyek történetéről-földrajzáról, s egy román falu-

történeti munkára reflektálva használt föl jegyzeteiből: „Erdélyi falvakról mind több és több monográfia jelenik meg, amelyek sokszor céltudatosan egy bizonyos politikai eszme szolgálatában állva nem a valót mutatják és nem mindig a valóságnak megfelelő eredményeket hozzák ki. Sokszor jóhiszemű tévedések ezek, sokszor azonban nem. A tizesek kérdését akarom megvilágítani, hogy ezt szükségesnek tartom külön megtenni, erre egy dolgozat ösztökélt, amely 1936-ban jelent meg a *Revue de Transylvanie* c. folyóiratban. Ebben a dolgozatban dr. Vuia kolozsvári egyetemi tanár írt az erdélyi falvak kronológiájáról és megállapította azt, hogy a legősibb telep, a legprimitívebb telep és mivel ilyen primitív telepe nincs a magyarnak, tehát a magyar nem őslakó”.

„Minden telep kialakulására bizonyos befolyást gyakorol a telepet létrehozó emberek foglalkozása és társadalmi szervezete. Ez az, amit mindenekelőtt szem előtt kell tartanunk, ha visszamegyünk a múltba” — fogalmazza meg a tézisét, majd áttekintette az erdélyi településformákat a lakók nemzetisége, illetve foglalkozása szerint, kiemelve azt, hogy: „A székhelyek telepei tipikusan katonatelepek. A székely mindig határőr volt, mindig résen kellett lennie, folyton össze kellett tartania, hogy a veszedelmeknek ellentállhasson, ezért tömörebb falvakban ült meg a terepet”.

Igen alapos településtörténeti források felsorakoztatása után állapította meg: „A nemzetiségek telepítési sorrendjét pedig a települési formákból, úgy ahogy azt megkísérelték, kimagyarázni nem lehet”.

A végzős hallgatók szakdolgozatainak tárgyi változatossága arról tanúskodik, hogy Milleker professzor csak akkor szólt a jelölt témaválasztásába, ha valami meghatározott célja volt a dolgozattal. Ez nem is annyira a falumonográfiáknál jelentkezett, hiszen ezek az akkor divatos falukutatás hatása alatt készültek, hanem főleg a szilágysági Bükk és Erdély megyéinek feldolgozásánál ütközik erősen szembe. *Különösen vonzódott Erdélyhez*, a Székelyföldön három éven át végzett emberföldrajzi kutatásokat. A *Székelyföld monográfiáját* szándékozta megírni, e terv megvalósítására azonban — bár szerződést is kötött a Franklin Társulattal a kiadásra — nem került sor.

A két világháború között a Milleker Rezső vezette debreceni Földrajzi Intézet a *földrajzi kutatómunka* tekintetében meglehetősen kívül állt a főleg Teleki-Cholnoky névéhez kapcsolható fő áramlatokon, a sodorvonalhoz képest periférikus, de nem elszigetelt helyzetben volt. A kapcsolódási pontokat egyrészt a professzor széles körű szerkesztői tevékenysége, másrészt néhány tehetséges munkatársának a fősodorba való közvetlen illeszkedése, sőt a sodorvonalat is módosító tevékenysége (Mendöl a településföldrajzban, Berényi az agrometeorológiában) jelentette (Szabó J. 1990).

Összegzésként megállapíthatjuk: a debreceni egyetem Földrajzi Intézetének első korszaka (1914–1945-ig) Milleker Rezső névéhez fűződik, aki megalapozta a debreceni földrajzoktatást, s megbízható kiinduló bázist teremtett a második világháború után újrainduló földrajzi kutatás és oktatás számára. Széleskörű szerkesztői és szervezői tevékenysége kiemelkedő jelentőségű volt e három évtizedben, vezetői kvalitását bizonyítja, hogy számos tehetséges, híressé vált munka-

társat nevelt ki maga mellett, s indított el az önálló tudományos pályán. Alapítója, s 1927–1944 között — Hankiss Jánossal egyetemben — mindvégig szerkesztője volt annak a *Debreceni Szemlének*, amelyet az „Új folyam” szerkesztői ma is példaképüknek tekintenek.

Irodalom

- Berényi D. (1954): *A debreceni Földrajzi Intézet története*. Kézirat, Kossuth Lajos Tudományegyetem Intézeti Beszámoló, 1951–1954, Debrecen, pp. 18–22.
- (Hankiss J.) (1937): *A nyári egyetem első tíz éve (1927–1936)*. Városi Nyomda, Debrecen, 32 p.
- Hegedűs L. (1993): *Milleker Rezső debreceni munkássága*. Kézirat, KLTE Földrajzi Intézet, 36 p.
- Hevessy J. (1993): *Preambulum a Debreceni Szemle válogatásához*. Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzatának kiadása, Debrecen, pp. 9–10.
- Márton B. (1954): *A debreceni egyetem Földrajzi Intézetének története*. Kézirat, KLTE Földrajzi Intézet, Debrecen, 70 p.
- Némedi L. (1988): *A Kossuth Lajos Tudományegyetem rövid története (1912–1987)*. In.: *A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem 75 éve*, Debrecen, pp. 7–50.
- Némedi L. (1988): *Emlékek, adatok és gondolatok a Debreceni Nyári Egyetem hatvan esztendejéről (1927–1987)*. Debrecen, 214 p.
- Szabó J. (1990): *A debreceni egyetem Földrajzi Tanszékének működése 1914-től 1945-ig*. Földrajzi Múzeumi Tanulmányok, Érd, 8. szám, pp. 9–14.
- Varga Z. (1967): *A debreceni egyetem története*. I. kötet, Debrecen, 386 p.
- A Debreceni M. kir. Tisza István Tudományegyetem évkönyvei és tanrendjei 1914–1942 között.